

УДК 811.161.3

Ю. А. Петрушэўская

**ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ АНАЛІЗ ПРЫКАЗАК  
І ВЫЯЎЛЕННЕ ІНШАМОЎНЫХ АДЗІНАК  
У ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫМ ФОНДЗЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

В статье рассматриваются возможности применения сравнительно-исторического метода при анализе иноязычного происхождения пословиц, которые употребляются в современном белорусском языке.

The article examines the possibility of applying comparative historical method in the analysis of foreign origin of proverbs, which are used in the modern Belarusian language.

*Ключевые слова:* беларуский язык, пословица, паремнологический фонд, сравнительно-исторический метод.

*Key words:* Belarusian, proverbs, paremiological stock, comparative historical method.

Параўнальна-гістарычны аналіз парэміялагічных адзінак беларускай мовы і роднасных ёй моў (як блізкіх, так і далёкіх) спецыяльна ніколі не праводзіўся, аднак пры этымалагічных тлумачэннях паходжання прыказак парэміёлагі і фразеолагі эпизадычна звяртаюцца да параўнальна-гістарычнага метаду.

Гістарычныя парэміялагічныя паралелі згадвае яшчэ І.І. Насовіч у сваім выданні “Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ” (1874), напр.: “Кому за штуку прымуць, а другому за тое-жъ шкуру знимуць. Quod licet Iovi, non licet bovi” [6, с. 67]; “Кривого дзерава не выпрамяш. Еккл. Гл. 1, ст. 15” [6, с. 69]; Латво приходзиць, латво и сходзиць. Male parva male dilabuntur” [Насовичъ 1874, с. 72]; “Рыжаго, а кривого (косоглазаго или одноокаго) бойся, якъ пса злого. Cave, quem natura notavit” [6, с. 145] і да т. п.

Элементы параўнальна-гістарычнага аналізу прыказак пры вывучэнні іх паходжання (звычайна ў выглядзе параўнання беларускіх прыказак з іх эквівалентамі з блізка- і далёкароднасных моў) сустракаюцца ў Я.А. Ляцкага, М. Федароўскага, А.С. Аксамітава, Ф.М. Янкоўскага, І.Я. Лепешава і іншых парэміёлагаў і фразеолагаў.

Паказальна, што параўнальна-гістарычны метаду не выкарыстоўваецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” І.Я. Лепешава (2014) пры вызначэнні паходжання парэміялагічных адзінак, якія былі запазычаны ў беларускую мову з іншых роднасных моў. Аўтар карыстаецца фармулёўкамі “агульная для ўсходнеславянскіх моў”, “агульная для беларускай і рускай моў”, “агульная для беларускай і польскай моў”, “агульная для беларускай і ўкраінскай моў” і да т. п., якія прыдатны для таго, каб акрэсліць моўны арэал ужывання прыказкі (і ў сінхраніі, і ў дыяхраніі), але мала інфарматыўныя ў адносінах да вызначэння яе паходжання. Трэба заўважыць, што такога кшталту фармулёўкі выкарыстоўваюцца ў слоўніку і ў тых выпадках, калі паходжанне прыказкі відавочна не ўласна беларускае.

Так, прыказка *Не ўсё (не заўсёды) кату масленіца <прыйдзе і Вялікі пост>* у этымалагічным слоўніку прыказак І.Я. Лепешава вызначаецца як “агульная для ўсходнеславянскіх, польскай (*Nie zawsze kotowi zapusty*) і некаторых іншых славянскіх моў” [4, с. 91]. Аднак у ніводнай са славянскіх моў, акрамя рускай, беларускай і ўкраінскай, не ўжываецца гэта прыказка [2, с. 76–77]. У рускай мове яна фіксуецца раней за іншыя мовы – у шматлікіх зборніках і слоўніках XVIII стагоддзя [5, с. 444]. У беларускай

літаратурнай мове прыказка не фіксуецца раней за пачатак XX стагоддзя [3, с. 389]. Кампанент *Вялікі пост* (як і структурная частка прыказкі з гэтым элементам) не мае варыянтаў у рускай мове, а ў беларускай мове мае два нацыянальна маркіраваныя варыянты, якія фіксуюцца ў XIX стагоддзі – *Не ўсё кату масленіца, будоць і загавіны і Не заўсёды кату масленіца, бываюць і запускі* [7, т. 2, с. 169]. Да таго ж у беларускай мове (як і ў многіх іншых славянскіх мовах) існуе эквівалентная (сінанімічная) прыказкавая адзінка ўласнага паходжання – *Не заўсягды, як на дзяды* [7, т. 2, с. 170]. Гэта можа сведчыць аб тым, што, прыказка *Не ўсё (не заўсёды) кату масленіца <прыйдзе і Вялікі пост>* узнікла ў рускай мове, адкуль трапіла ў беларускую і ўкраінскую мовы.

Параўнальна-гістарычны аналіз прыказак дазваляе больш дакладна акрэсліць паходжане многіх парэміялагічных адзінак, якія функцыянуюць у сучаснай беларускай мове і ўспрымаюцца яе носбітамі і даследчыкамі як уласна беларускія.

Так, прыказка *Аржаная каша сама сябе хваліць* вызначаецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” (2014), як “уласна беларуская” прыказка “з нерэальным вобразам у яе аснове, а яе суб’ект (з азначэннем “аржаная”) іранічна абазначае не лепшы гатунак сярод іншых відаў кашы (грэчневай, рысавай і г. д.)” [4, с. 21]. Гэта прыказка ўпершыню зафіксавана ў беларускай мове ў зборніку І.І. Насовіча (1874) [6, с. 3]. Аднак у рускай мове, паводле парэміяграфічных крыніц XVIII – XIX стагоддзяў, ужываліся прыказкі *Всякая каша сама себя хвалит, Гречневая каша сама себя хвалит, Овсяная каша сама себя хвалит, Рожаная каша сама себя хвалит, Ячная каша сама себя хвалит* і іх шматлікія варыянты, многія з якіх дагэтуль ужываюцца ў рускай мове [5, с. 403]. У беларускай мове прыказкавы варыянт *Грэцкая каша сама сябе хваліць* фіксуецца толькі ў другой палове XX стагоддзя [7, т. 2, с. 338], што яскрава паказвае на рускамоўнае паходжанне прыказкі *Аржаная (грэцкая) каша сама сябе хваліць* і на яе агульны з рускай мовай арэал функцыянавання ў цяперашні час.

Зварот да параўнальна-гістарычнага метаду дапаможа пазбегнуць недакладнасцей і ў вызначэнні сапраўднай іншамоўнай крыніцы прыказак, якія ўжываюцца ў беларускай мове і маюць шматлікія аналагі ў розных (найперш роднасных у адносінах да беларускай) мовах свету.

Так, прыказка *Канец – дзелу вянец* вызначаецца ў этымалагічным слоўніку І.Я. Лепешава як адзінка, што “ўжываецца ў розных мовах свету” і “склалася на аснове лацінскага выслоўя *Finis coronat onus* (літаральна “Канец увенчвае справу (дзела)”)” [4, с. 62]. Аднак цалкам відавочна, што гэта запазычанне з рускай мовы *Конец – делу венец*, паколькі, па-першае, у складзе беларускай прыказкі ўжываецца русізм *дзела*, а па-другое, са-

мае галоўнае, наўрад мэтазгодна лічыць гістарычныя кантакты беларускай і лацінскай моў прадуктыўнымі (непасрэднымі) у сферы парэміялогіі, прынамсі да пачатку XX стагоддзя (з прычыны таго, што беларускія прыказкі ўжываліся пераважна ў вуснай гутарковай мове, а лацінскія – пераважна ў кніжным пісьмовым маўленні).

На вялікі жаль, на сённяшні дзень уласна гістарычныя даследаванні беларускіх прыказак адзінкавыя [1; 8], таму адной з актуальных праблем сучаснай беларускай парэміялогіі як аднаго з адгалінаванняў мовазнаўства з’яўляецца правядзенне дыяхранічнага аналізу (у тым ліку і ў параўнальна-гістарычным плане) прыказак, якія ўжываюцца ў беларускай мове.

### Літаратура

1. *Іваноў, Я. Я.* Беларускія прыказкі ў «Proverbiorum Polonicorum» (1618) Саламона Рысінскага / Я. Я. Іваноў // Край = Kraj. – 2003. – № 1–2 (9–10). – С. 158–170.
2. *Котова, М. Ю.* Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями / М. Ю. Котова. – Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2000. – 360 с.
3. *Лепешаў, І. Я.* Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродно : ГрДУ, 2011. – 695 с.
4. *Лепешаў, І. Я.* Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 2014. – 141 с.
5. *Мокиенко, В. М.* Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
6. *Носовичъ, И. И.* Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ / И. И. Носовичъ. – Санкт-Петербург : Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1874. – VI, 232, 18 с.
7. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с. ; Кн. 2. – 616 с.
8. *Свістунова, М.* Прыказкі ў старабеларускіх палемічных творах / М. Свістунова // Фалькларыстычныя даследаванні: Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі : зб. навук. артыкулаў / пад рэд. Т. А. Марозовай, В. В. Прыемка. – Мінск : Бестпрынт, 2006. – Вып. 3. – С. 83–88.